

ուած, տետրակը... կը սպասէր իր տիրոջ օրհնեալ ձեռքին:

Թերեւս բարեկամներ ու զինքը մօտէն ճանչցողներ չկարենան երեւակայել թէ որքան տետրակներ նա աւանդ թողուցած է իր գրասենեակի դարակներուն մէջ. մանաւանդ երբ նկատեն այն մշտաշարժուն բարեկամը՝ որ յաճախ այցելութիւններով կը պատուէր զինքն, ազգասիրական առաքելութեան նպատակով: 520 տետրակ, մեծ մասով ինքնագիր: Իսկ բովանդակութիւնը՝ ամբողջապէս պատմական նիւթեր: Ամէն ինչ կանոնաւոր ու կոկիկ. իւրաքանչիւր տետրակի վրայ նշանակուած նիւթը, այդ նիւթին պատկանող տետրին թիւը. հետեւաբար շատ դիւրին եղաւ դասաւորել ամէն ինչ: Հայոց Պատմութիւն՝ Հին շրջան (43 տետր), Նոր շրջան (145 տետր), Ժամանակակից շրջան (92 տետր), Օսմանեան կայսրութեան պատմութիւն, Ռուս եւ Թուրք պատերազմներու պատմութիւն, Հայ Յեղափոխութեան պատմութիւն, Միւսիթարեան Միաբանութեան պատմութիւն, Մուրատեան Վարժարանի պատմութիւն, Միւսիթար Արբաժօր կենսագրութիւն... ու տակաւին կը յիշեմ որ երբ Փարիզէն վերջնականապէս վեցերորդ վերադարձաւ՝ պալատականներով դիմանին յանձնեց ուրիշ քանի մը հարիւր տետրակ, նման պատմական նիւթերով եւ ատաղձներով լեցուն: Ուրեմն վարդապետը իր բազմաթիւ դամբումով եւ այցելութիւններով մէկտեղ՝ ամէն օր, որոշ ժամեր, ամենայն ճշտապահութեամբ անցուցած է իր կանգուն գրասենի մը հարիւր տետրակ, նման պատմական նիւթերով եւ ատաղձներով լեցուն: Ուրեմն վարդապետը իր բազմաթիւ դամբումով եւ այցելութիւններով մէկտեղ՝ ամէն օր, որոշ ժամեր, ամենայն ճշտապահութեամբ անցուցած է իր կանգուն գրասենի մը հարիւր տետրակ, նման պատմական նիւթերով եւ ատաղձներով լեցուն: Ուրեմն վարդապետը իր բազմաթիւ դամբումով եւ այցելութիւններով մէկտեղ՝ ամէն օր, որոշ ժամեր, ամենայն ճշտապահութեամբ անցուցած է իր կանգուն գրասենի մը հարիւր տետրակ, նման պատմական նիւթերով եւ ատաղձներով լեցուն:

* * *

Կենսագրական տեղեկութիւններ հան-

դուցեալ Հ. Սահակ Վրդ. Տէր Մովսէսեանի մասին տուած ենք անոր քահանայութեան յիսնամեայ յորեկանին առիթով (Բազմալեզու 1952, էջ 203. 1953 էջ 105): Այնուհանդերձ քաղցր է մեզի փերամփոփել անոր գործունէութեան զլիսաւոր տարրերը:

Տարօնն է եղած իր ծննդավայրը (1879). անկէ ժառանգած է հայրենասիրական այն վառ աւելը, որ ժառանգութիւնն էր Մամիկոնեաններու: Ս. Ղաղարու Ալիշանեան միջնորդարին մէջ կ'աճէր նա: Հաղիւ երեսնամեայ, արդէն իսկ ժողովրդական դէմք մըն է Պոլսոյ մէջ, Սահմանադրութեան օրերուն. յաջորդաբար կ'ընտրուի Պոլսոյ Հայ Կաթողիկէ Համայնքի Երեսփոխանական Ժողովի անդամ. այդ շրջանին իր ժողովրդականութիւնը հետզհետէ կ'աճի. իր լուսամիտ ճառերով եւ ուղղադատ խորհուրդներով, մարդուած ու դարբնուած պատմութեան հզօր կռանին տակ:

Առաջին աշխարհամարտը կու գայ խանդարել իր համալսարանական ուսումները: Այնուհետեւ իբր ուսուցիչ եւ Ուսումնապետ կը գտնենք զինք Մուրատ-Ռափայէլեանի մէջ. ուր կը ստեղծէ խանդավառ միջնորդար մը՝ ինքնագիր պատմական ողբերգութիւններով, ինչպէս են Աւարայրի Դիւցազները, Բարեկ Սիւնի, Վահան Գողթնեցի, Արշակ Բ. (վերջին երեքը՝ անտիպ):

1929էն ասդին ամբողջ քսան եւ հինգ տարիներ, մինչեւ 1952, ամենամեծ ձեռքահասութեամբ եւ լայն ժողովրդականութեամբ վարած է Սեւրի Մուրատեան Վարժարանի Տեսչութիւնը:

Ու հիմա ան կը ննջէ խաղաղիկ, հոն ուր Հ. Ալիշան արձանագրած է. ՎԱՍՍԱ-ԿԵՅԱՆ, ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻՆ:

Հանգչէ՛, վաստակաւոր վարդապետ. մեր արցունքները թող աւելի կակուղ դարձնեն այն հողը: Դուն երբեմն ամէնուս ուրախութիւնը, ժպիտն ու խանդավառութիւնն էիր. քեզի հետ եղած մի-

ջոց՝ չունէինք լաց եւ արցունք: Բայց վատահ ենք թէ բարերարն Աստուած ալ այդ քաղցր ժպիտով ընդունեցաւ քեզ իր լուսեղէն երկնքին մէջ, վարձատրելու համար քու բազմադիւն աշխատանքդ եւ ճիշդը: Վատահ ենք թէ երկնքն ալ պիտի հսկես, անմահն Սահակներու եւ Վարդաններու հետ, որ մեր Եկեղեցին ու Ազգը մնայ անսասան, ամուր կառած իր սուրբերուն, իր նահատակներուն եւ հերոս գիւցազներուն, իր պատմութեան մանաւանդ եւ իր ընդունի մեծաքանն:

Հսկէ՛ հիմա վերէն, որ Միւսիթարի կանթեղին բոցը կայծկլտայ յաւէտ, եւ մեր ազգի ցիրուցան դաւաճները բոլոր միանան օր մը լուսատիւու Արարատի ալեփառ հովանիին տակ, բարօրութեան ու ճշմարիտ խաղաղութեան գուարթ ծխածանին ներքեւ, ինչպէս կ'երազէիր դու յաճախ, իբրեւ մարգարէ մը. Հայութեան:

Հ. Ն. Տ. Ն.

ԵՐԵՎՈՒԱՆ

ՅՈՒՂԱՐԿԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մահուան այսչափ այլանդակ ըլլալը չէի գիտեր, եւ այսօր տեսայ: Երանի՛ թէ տեսած չըլլայի: Եթէ վրան քիչ մ'ալ մը տածէի եւ տանջուող ուղեղէս չհեռացնէի, հոգիիս մեծ վտանգ պիտի սպառնար:

Առտու մըն էր: Մինչեւ հիմա հեզանքով կ'արտասանէի մահ բառը, եւ ամէն անգամ որ բերնէս ելլէր՝ անմահ հերոս մը կը կարծէի զիս. բայց սարսափելի տեղեղ իրականութիւն մը ինձի այնքան սառնօրէն ծիծաղեցաւ որ... Այն առտու, հայելիին դիմաց, երբ ջուրի ծորակը կը բանայի լուացուելու համար, ընկերներուս բերնէն շատ խորհրդաւոր եւ անհասկանալի բառեր լսեցի... Հ. Սահակը մեռաւ... փափաքն անցաւ բերնէ բերան: Զարմացայ, չուրեցի հաւատալ. բայց այսպիսի

բան մը կատակի նիւթ չէր կրնար ըլլալ: Մահուան հետ կարելի չէ կատակել: Ահա՛ որ իրականութիւն մը կար այդ ցած խօսքերուն մէջ. բոլոր ընկերներուս դէմքերը մտածկոտ պատկեր մը առած էին:

Երբ ննջարանի մէջ պատրաստ չարքի կեցանք, Տեսուչ հայրն եկաւ, մեծ տըխրութիւն մը դէմքին վրայ դրոշմուած: Գրեթէ լալաղին պատմեց՝ թէ Հ. Սահակ Վարդապետ, երէկ, իր սովորական պըտոյտին ժամանակ սահեր ու ջրանցքն ինկեր է, եւ զինք մահամերձ՝ ջուրէն հագիւ հաներ են, իսկոյն հոգին աւանդելու համար:

Խեղճ վարդապետ, մահը Վենետիկի ջուրերուն մէջ պիտի գտնէիր, ուր կոնտոններն այնքան հաճոյք եւ կեանք կը փոխադրեն: Բայց ո՛չ, խեղճ ըսելու ոչ մէկ իրաւունք:

Երբ հիւանդանոց դացինք՝ տփուռնած դէմքը տեսայ: «Հայր մեր»ը ըսինք եւ ոչինչ, ոչինչ կարելի էր մտածել: Կարծես կուրծքս կը պատռեն դանակով: Բոլոր աղօթող կին մը կար, օտարական էր. մեռած քահանայի մը քով հաճելի է աղօթել: Բայց նա սառած էր, սառած էր այդ տաք սրտով վարդապետը:

Նա շատ երջանիկ էր հոգեւորականի իր խոր կեանքին մէջ: Ի՞նչ հաւատացեալ, ինքնիրմէ ելած՝ գլուխը շարժելով կ'աղօթէր. պատարագ կը մատուցանէր Աստուծոյ... — Սա է Կեանք, Յոյս... Յաւաքիւն, յատակ հնչեցնելով իւրաքանչիւր բառը հոգիին խորէն:

Հիմա կ'երեւակայեմ իր հոգին՝ երջանկութեան զիրկին մէջ. հեռացած է աշխարհիս սառած իրականութենէն. բայց մէկ բան. պիտի ծանձրանա՞յ արդեօք այդ անդենական անվերջ կեանքին մէջ. ո՛չ, բիւր մեղայ այսպիսի խօսք մը մտքէս անցընելուս համար: Հո՞ն է որ ամէնէն երջանիկ կարծուած կեանքն ալ յաճախ զրդուանք եւ ծանձրոյթ կը պատճառէ. հոս է որ մենք զերի ենք անձանթ ոյժի մը, միայն հոս, այս երկրիս վրայ:

Ան լաւ ճարտասան էր միանգամայն. կը բաղձայի լսել իր ոսկի խօսքերը՝ Ապրիլի առթիւ, ինչպէս անցեալ տարի. բայց նա լուռ է հիմա եւ յաւիտեան պիտի չխօսի մեր Ապրիլներուն վրայ. ալ ոչինչ կը զգայ:

Երկու օր առաջ Ծնունդի տօնն ըլլալով, դողդոջուն ձեռքերը համբուրած էինք. այն ձեռքերը որ հայ պատմութիւնը կը գրէր ու կ'օրհնէր մեզ:

Մանուկի պէս կը խնդար, կը բարկանար չար բանի մը համար, իրեն յատուկ անակաշնները կու տար, որոնք նախատինքներ չէին, այլ բարի սրտի մը սրամիտ պատկերները: Հիմա ոչինչ դարձած՝ չի մտածեր, չի խօսիր, չեմ լսեր իր ոտնաձայնը՝ որով դասարան կը մտնէր. վրոշի մը կեանքն իսկ չունի:

Ո՛հ, երանի թէ հոգիին հետ մարմինն ալ աներեւոյթ յաւիտեականութեան անցնէր, շատ զեղեցիկ բան մը պիտի ըլլար... ապրիլն այսօր ահաւոր էր ըլլար՝ երբ գիմացդ անդունդ մը կայ:

Կէսօրին չլըցայ ճաշել, հայելիին մէջ աչքերս մեռած տեսայ: Կարելի էր այսպէս մնալ. ահաւոր, այլանդակ մտածումներ պատեր էին հոգիս. հիւանդ չլըլալու համար, սկսայ ակտմայ մեծ քրքիջով մը ծիծաղել... կեանքին վրայ:

Իրիկունը ճաշարանին մէջ վարդապետները անդորր կերպարանք ունէին, կարծես համակերպած ուրախութիւն, ասիկա զիս չզարմացուց: Գացողին խօսեցին պէտքէն խնդալ, իսկ մեր վրայ պէտքէն չլալ: Դարձեալ մեծ քրքիջով ծաղրեցի այս կեանքը...:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԵՄԻՐՅԱՆ
Աշակերտ Մուրադ-Ռաֆայելեանի
(Ա. տարի Լիկեոնի)

Վեներտիկ, 28 Դեկտեմբեր, 1956

Յ Ա Ի Ա Կ Յ Ա Կ Ա Ն Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր Է

Հ. Սահակ վրդ. Տէր Մովսէսեանի կորուստով մեծ պարսպ մը կը բացուի Միաբանութեանդ՝ պիտի ըսեմ նաեւ՝ հայ իրականութեան մէջ. զի ո՞վ էր այն հայը որ չնանչնար, գէթ անունով միայն, ՀԱՅՐ ՍԱՀԱԿ: Եւ այդ երկու բառերու մէջ ամէն ոք խտացած կը տեսներ ճշմարիտ Հայո անաղարտ, պարգունակ ու բարի Հայու տիպարը: Իսկ մենք կը տեսնենք նաեւ իր մէջ խորապէս հաւատաւոր կրօնաւորը: ...

Վսեմ. եւ Ամենապ. Գերբերջանիկ Հոգեւոր Տէրը պաշտօն կը յանձնէ ինձի՝ իր ալ ցաւակցութիւնները ներկայացնելու Ձեզի եւ Յար. Միաբանութեանդ, հաւատեալ իր ազօրից:

Աստուած յաւիտեական համգիտ պարգեւէ եւ լուսաւորէ անոր բարի հոգին:

ՊԵՏՐՈՍ ԱՐԲԵՊՍ. ՔԵՏԻՃԵԱՆ

տիտղ. Կողմնիոյ Հայոց

Հում

Այս առաջիկայի կորուստը լրիւ Ազգին ալ է: Կայ, սակայն Աստուծով միջոցառութիւնը այն ապրող իրողութեան մէջ, ըստ որում նա մեկնեցաւ այս աշխարհէն շահելէ յետոյ « Կեանք », յիշատակ բարի եւ անմոռաց քողով մեզ եւ ատոք հասկերը ուսին մտնելով օքեւանը յաւիտեականութեան՝ պատրաստուած Աստուծոյ սիրելիներուն:

Հանգուցեալը գիտցաւ շահարկել կրկնապէս իրեն յանձնուած ֆանֆարները՝ Ազգին համար ժիր մշակի մը առաքինութեամբ:

Օրհնեալ ըլլայ իր խօսուն յիշատակը սերունդէ սերունդ:

ԳԱՐԵԳՐԻՆ ԱՐԲԵՊՍ. ԽԱՀԱՍՏՈՒՐԵԱՆ

Պատրիարք Հայոց Թիւրքիոյ

Իսթանպուլ

Ձեր ուրախութեան բաժակին խառնուեցաւ լեզին: Այո՛, մարդկօրէն կը զգամք մեր սիրելիների բաժանման ցաւը. բնական է սրտի վշտախառն զգացումը. սակայն ինձ կ'երեւի թէ բարեբարն Աստուած կամեցաւ որ այդ գոյգ Յոբելեանի առթիւ՝ Ձեր Միաբանութեան մի պատգամաւոր Սըրբոց եւ Հրեշտակաց երկնային դասու մէջ արձագանգէ Ձեր տօնախմբութեան ձայնն, որպէսզի երկնային ու երկրային հոգեշնչող երգերը գրկախառնուած հրաշխքն աւելի առատօրէն աստուածային օրհնութիւնը Միջոցառեան սիրելի Միաբանութեան վրայ, սատարելով նրա բարոյակրթական գործունեութեան ազգօգուտ յառաջնադարին:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊԻՍԿ. ԱՐԳԱՐԵԱՆ

Առաջնորդ Իրանի Կաթ. Հայոց

Ձուգա

Մանր սուգով կը համակուի բովանդակ Միաբանութիւնը՝ ամէնուն սիրելի Հ. Սահակ վրդ.ի անակնկալ մահով:

Տխուր լուրը շուտով տարածուեցաւ, պարսպ մը քողով բոլոր զինքը նանչողներուն եւ յարգողներուն մէջ:

Մեկնողներուն տեղ Տէրը լեցնէ նորահասներով, նոյնքան արժարժուած՝ Միաբանութեան եւ Միջոցառարայ գործին գաղափարակաւով:

Հ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՎՐԴ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ

Առաջնորդ Ֆրանսայի Կաթ. Հայոց

Փարիզ

Ամէն անգամ երբ Վեներտիկ կ'այցելէի, կը հանդիպէի հանգուցեալին, դպրոցին կամ վանքին մէջ. կ'երեւէր աշխոյժ եւ առոյգ:

Երբ կը խօսէր ի իրաւաւ կորուցող, Հայաստանի երիտասարդն էր, կարծես, որ կը խանդավառէր իր շուրջիները:

Իբր Հայ ու իբր կրօնաւոր՝ կատարեց լիովին իր պարսպը հանդէպ Ազգին ու Եկեղեցիին:

ԵՂԻՇԷ Ծ. Վ. ԻԹԻՒՆՅԱՆ

Հոգեւոր Հովիւ Աւստրիոյ Հայոց

Վիեննա

Իտալիոյ Հայ գաղութը զգացուած սրտով եւ յարգամբով կը խոնարհի վաստակաւոր պատմաբանին եւ մեծ հայրենասէրին քարոյ հոգակոյտին առջեւ:

ԲԺ. ԵՐ. ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

Նախագահ

Իտալիոյ Հայոց Վարչութեան

Միլան

Վեր. Հ. Սահակ վրդ. Տէր Մովսէսեանի կորուստով կը շփի քահ մը. բայց այդ քահէն կեանք առած լոյսը կը շրջի կենդանի եւ վառ՝ սրտերու եւ ժամանակին մէջ:

ԲԺ. ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆ

Ի դէմ Իտալիոյ Հայ Մշակութային

Միութեան Վարչութեան

Միլան

Խորունկ ցաւով իմացամք մեր սիրելի Հ. Սահակին յանկարծակաւ վախճանումը:

Որպէս երկարամեայ պաշտօնակից, ունիմք յիշատակներու ծրարներ, ոգեկոչելու համար իր բարի, հայրենասէր եւ բազմավաստակ Տեսչութիւնը: Բարին Աստուած, որ առանց ցաւի կարգադրեց

անոր վախճանը, կը յուսամք եւ կը հայցենք որ պարգեւէ նաեւ իր հոգւոյն լուսաւորութիւնը:

Հրմն. ԶԱՏԻԿ ԽԱՆԶԱՏԵԱՆ

Նախկին Քաղաքական Տեսուչ

Սերի Սամուէլ Մուրատեան Վարժարանի

Պէրս

Je ne sais ce qu'il faut le plus regretter : la bonté de l'homme, la sainteté du prêtre ou l'intelligence de l'historien et du politique dont la moindre conversation soulignait, avec éclat, sa parfaite connaissance des faits et des hommes.

C'est une perte irréparable pour la science et la littérature arméniennes.

Pour ce qui du spirituel, le Révérend Père Sahag Der Movsessian nous reste uni dans la prière et, peut-être, dans bien des grâces reçues, resterons-nous ses débiteurs.

Paris

Christian Dédéyan

Յանուն Չափահաս Որբերու Միութեան եւ ինձի, կու գամ ցաւակցութիւններս յայտնել Միաբանութեան Հայրերուն, կորուստին համար այն հեղ եւ բարի կղերականին, մեծ ազգասէրին եւ ուսեալ դաստիարակին, ՄԵՐ ՀԱՅՐ ՍԱՀԱԿԻՆ, որուն անակնկալ մահը ցաւով համակեց զինքը նանչող բոլոր որբերս, եւ մեր աչքերէն արցունքները ակամայ հոսեցան:

Ի դիմաց Զ. Ո. Միութեան Վարչութեան

Նախագահ

Բ. ԱՃԷՄԵԱՆ

Փարիզ

Հ. Սահակ վրդ. Տէր Մովսէսեանի մահով մեր ժողովուրդը կորսնցուց հաւատաւոր Հայ մը, Միջոցառեան Միաբանութիւնը՝ բազմավաստակ անդամ մը, եւ ես ու Տիկինս՝ լաւ բարեկամ մը:

Տէր եւ Տիկ. Ա. ԽՈՆԴԱՐԵԱՆԻ

Փարիզ

Խորին ցաւով կարգացինք Հ. Սահակ Տէր Մովսէսեանի կսկծալի մահը. այնքան կայտառ, աշխոյժ ու գուարթ, տակաւին վերջերս կը գրէր թէ պիտի այցելէ Փարիզ եւ Մատենադարան:

Այս կորուստը մեծ վիշտ պատճառեց մեզի. ո՞րքան սիրուած ու յարգուած էր ամէնքէն:

Ա. ՍԱՄԱՅԵԱՆ

Փարիզ